

деструктивізм (прагнення руйнувати) та автоматизуючий конформізм. На противагу цьому, позитивна «свобода для» передбачає цілковиту реалізацію людської особистості, спонтанну активність людини, складовими якої є любов та діяльність (праця). Як вважав Е. Фромм, тільки наявність у індивіда позитивної свободи може допомогти йому подолати відчуженість, усвідомити власну неповторність та унікальність і жити повноцінним життям.

Література

1. Андрущенко В.П., Губерський Л.В., Михальченко М.І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія / В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський, М.І. Михальченко. – К.: Генеза, 2006. – 656 с.
2. Лейбін В.М. Психологія і філософія неохайдеїзму / Валерій Лейбін. – М.: Політгиздат, 1977. – 246 с.
3. Тарасов А. Наследие Эриха Фромма для радикала конца XX–начала XXI века [Электронный ресурс] / Александр Тарасов. – Режим доступа: Интернет <http://radical-xxi.narod.ru/fromm.htm>
4. Уэллс Г. Крах психоанализа. От Фрейда к Фромму: пер. с англ. И.Т. Татагошиной, М.Е. Холодовской, М.И. Лисиной / Гарри Уэллс. – М.: Прогресс, 1968. – 288 с.
5. Фромм Э. Бегство от свободы: пер. с англ. Г.Ф. Швейника, Г.А. Новичковой / Эрих Фромм. – М.: Академический Проект, 2008. – 254 с.
6. Фромм Э. Здоровое общество [Электронный ресурс] / Эрих Фромм. – Режим доступа: Интернет <http://www.koob.ru>
7. Фромм Э. «Иметь» или «быть»: пер. с нем. Э. Телятниковой / Эрих Фромм. – М.: АСТ МОСКВА, 2008. – 314, [6] с.
8. Фромм Э. Искусство любить [Электронный ресурс] / Эрих Фромм. – Режим доступа: Интернет <http://psylib.org.ua/books/fromm03/index.htm>
9. Фромм Э. Человек одинок / Эрих Фромм // Иностранная литература. – 1966. – № 1. – С.230-233.

Аннотация. Литвин И.-Р.П. Проблема отчуждения человека в философии Эриха Фромма.

В статье освещено понимание Эрихом Фроммом проблемы отчуждения человека в обществе и определены пути ее преодоления. Рассмотрены типы свободы и механизмы бегства от свободы, которые выделены мыслителем.

Ключевые слова: *отчуждение, человек, общество, негативная свобода, позитивная свобода, спонтанная активность, любовь.*

Summary. Lytvyn I.-R.P. The problem of human's alienation in philosophy of Erich Fromm.

In the article is exposed Erich Fromm's understanding of the problem of human's alienation in society and are provided the ways to overcome it. The types of freedom and mechanisms of escape from freedom extracted by the thinker are considered, too.

Key words: *alienation, human, society, negative freedom, positive freedom, spontaneous activity, love.*

Надійшла до редколегії 01.11.2010 р.

УДК 1 (091) (477)

А.М. Сокирко

КОРДОЦЕНТРИЗМ ЯК МЕНТАЛЬНА ДЕТЕРМІНАНТА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ ДОБИ РОМАНТИЗМУ

Розкрито цілісність філософського осмислення сутності кордоцентризму у творчості мислителів доби романтизму. Досліджено специфіку тлумачення “серця” Т.Шевченком, М.Гоголем, П.Юркевичем, П.Кулішем. Доведено, що кордоцентризм виконує функцію ментальної детермінанти української філософської думки доби романтизму.

Ключові слова: *кордоцентризм, романтизм, ментальність, «філософія серця», емоційність.*

В українській філософській думці кордоцентрична проблематика сягає часів Київської Русі. Кордоцентризм вважається підставою української ментальності і проявляється в емоційності, ліризмі, сентименталізмі, чутливості, любові до природи. Як феномен, український кордоцентризм являє собою історичний тип філософування та філософську парадигму з елементами філософсько-поетичної традиції. Він виник у результаті діалогу української філософської думки зі східною патристикою, про що свідчать його базові поняття – кардіогносія (читання в серці) й теофікація (воскресіння, духовне народження).

На “серці” також зосереджували увагу А. Печерський, Іларіон Русин, Г. Цамблак, І. Вишенський, П. Величковський, Г. Сковорода. Але найбільш істотними нам видаються дослідження філософів доби романтизму.

Термін «кордоцентризм» походить від латин. “cordis” – “серце”, “centrum” – “центр кола”; “серце як єдність та цілісність людини” [3, 8]. С. Ярмусь так характеризує його: “Поняття “кордоцентризм”, порівняно нове поняття; воно належить передусім до царини філософії. Поняття це означає, що в житті людини, в її світогляді, основну роль мотиваційну і рушійну відіграють не розумово-раціональні сили людини, а скоріш сили її емоційного почуття, або, образно кажучи, сили людського серця” [15, 402]. **Метою даної статті** є розкриття специфіки філософського осмислення сутності кордоцентризму у творчості українських мислителів доби романтизму.

Екзистенціально-кордоцентричним був світогляд П. Куліша. У його основі лежить погляд на подвійність людини, на двоякість її єства. Він висував ряд постулатів-антитез, найсуттєвіша з них – “серце” людини і “зовнішнє” у ній. За цим принципом П. Куліш послідовно сповідує свій “україноцентричний світогляд”; “серце”, “внутрішня Людина” зв'язані з Україною, а всі нещастя і руїни у суспільстві починаються, коли “зовнішнє” у людині бере гору над “внутрішнім”. Майже всі протиставлення, що їх сповідує П. Куліш, базуються на цьому “наріжному камені”, тут знаходиться джерело його антитез: “минуле” і “сучасне”, “Україна” і “Європа”, “серце” і “голова”, “чоловік” і “жінка”, “хутір” і “місто” тощо. “Серце” “глибоке”, “таємне”, “невідоме нікому” – один з найулюбленіших образів поезії П. Куліша. “Серце в його поезії – це і “помисли”, і “думка”, і “туга”. Він підкреслював провідну роль серця в діяльності людини: “найперша річ – серце щире й якийсь голос із душевної глибини, котрий велить чоловікові йти вгору, а розум – слуга того голосу” [2, 112].

Отже, можна стверджувати, що під “серцем” мислитель розумів національну самосвідомість, ментальність, бо, згідно з його вченням, розумом людина звернена до всього чужого, а серцем – до свого народу, культури:

“Ми серцем, Богом серця живемо.

Від розуму й науки тільки цвіту,

Від серця ж плоду вічного ждемо” [7, 565].

Основний принцип П. Куліша – принцип романтичний і християнський водночас, що виявляється в подвійності людини, двох її природах, двоякого єства душі. Згадувана ідея “внутрішньої людини” і зовнішнього в людині глибоко вразила мислителя і дала провідну ідею його “еволюціям”, “рухам між суперечностями”, його романтично-трагічній долі. “Серце” людини і “зовнішнє” у ній – вони завше в конфлікті, в боротьбі між собою. Це боротьба “поверхні” і “глибини” душевної. І в художніх творах, і в листах, і в наукових працях спирається П. Куліш на факт цього протиріччя. Важливою задачею людини є плекання досконалості та краси сердечної; розвиток духовних порухів, очищення душі. Він навчає, що хто серце своє очистить од усякої скверни, той зробить його храмом Божим. П. Куліш висловлює цю думку у поетичній формі:

“Серце чисте милостиве,

Дар найкращий Бога, –

Найпевніша, найпростіша

До небес дорога!” [7, 140]

Розум, на думку П. Куліша, підпорядковується велінню серця, яке дарує людині почуття любові та блаженства, є творчою, генеруючою силою:

“Блажен, хто серденьком тихеньким щиро любить,
Блаженний той, хто світ розсудком розлюбив, –
Хто в серці почуття героївські голубить

І розумом своїм увесь оддався їм” [6, 253]. Саме сердечна, душевна, а не інтелектуальна міць повинна бути притаманною лідеру, провіднику:

“Нехай над світом той господарює,
В кого душа міцна в міцному тілі,
Хто правду серцем чистим, чесним чує,
Хто в слові вірен, непохитен в ділі” [7, 89].

Таким чином, “україноцентричний” світогляд П. Куліша є наскрізно кордоцентричним. Для нього “серце”, “внутрішня” людина зв’язана з Україною, з рідним краєм, з батьківщиною. На внутрішньому, на чистому і досконалому “серці”, можна і треба збудувати ідею України, “зовнішнє” треба відкинути, як їй вороже і шкідливе [8, 852]. Отже, культ серця П. Куліш визнавав в історії, культурі, мові й у житті.

М. Костомаров зазначав, що “людина здібна любити тільки дух. Фізичне, саме по собі, – неприступне для її серця. Творець об’являється в людині в її серці. Серце людини любить у всіх явищах фізичного світу всюди бачити дух” [1, 104]. А це свідчить про те, що інтерес до питань духовності, сердечності виник і у нього.

Варто зазначити, що ідейно-романтична думка М. Гоголя надзвичайно колоритна і часто виражена не за допомогою певних умоглядних категорій філософії, а на рівні конкретно індивідуального синтезу почуттів та вражень особистого досвіду. Саме ця риса творчості митця надає особливого значення та ваги його ідеям, наголошує на любові до української народної творчості, в якій концентрація чуттєво-образних, “сердечних” компонентів є домінантною.

Унікальна теорія сміху, яка поглиблює гоголівське вчення про душу та серце, відкриває сутність релігійних та соціально-етичних проблем. Метою сміху було загальне вдосконалення людства, якого прагнув М. Гоголь-романтик. Адже сміх, як прояв почуттів людини, завжди асоціювався з чесністю, щирістю, відкритістю – “живою душею”. Гумор для М. Гоголя не просто віддушину; це стиль, що демонструє відкритість серця та гарантує легкість спілкування з простим людом. Це не лише компенсація пригніченості, а й засіб подолання самотності, шлях до людської єдності на основі любові. Саме любов, як «продукт» серця, М. Гоголь вважав досконалим почуттям, що звеличує людину. Він твердить: “Над усім і джерелом усього є любов. Ані на момент не слід нам забувати, що життя нам дане для любові і що ми є твором Божої любові” [1, 104].

М. Гоголь у поняття “серце” вкладає глибинні душевні пласти людини, її духовність та індивідуальність, здатність відчувати та любити. Саме глибоко в душі лежить почуття любові до батьківщини, до ближнього свого. Питання про те, як полюбити людину з її вадами, пристрастями, не давало письменнику спокою протягом усього життя. Як можна любити людину, яка не знайшла сенс життя, яка відчуттям власної нікчемності і незначущості приводить себе до самоприниження? Єдиний шлях удосконалення, що сприяє уникненню помилок, це улюблена справа, яка поглинає людину. Гоголівське твердження про спорідненість людини з улюбленим ділом підкреслює неповторність, унікальність людини, її несхожість з іншими і її право на власний у суспільному житті моральний шлях та особисту свободу. Таким чином, митець висловлює типово романтичний погляд на співвідношення розуму і серця, раціонального і емоційного в житті людини: почуття, серце є домінантними елементами духовного світу. На підтвердження даної тези наведемо таку думку мислителя: “Є речі, яких ми не можемо збагнути нашим нікчемним розумом, а які можемо відчутти глибиною нашої душі, сльозами й молитвами, а

не людськими турботами” [1, 210]. Розум потрактовується ним як “помічник” серця, функція якого полягає в систематизації того, що продукує душа: “Розум – не є вища в нас здатність, його посада не більше ніж поліцейська: він може тільки впорядкувати і розкласти по місцях все те, що в нас вже є” [4, 87].

Саме тому він віддає перевагу екзистенційному сприйняттю буття. Душа, серце є визначальними у творчості М. Гоголя. Він, як і Г. Сковорода, називає душу “серцем”, яке є глибоким джерелом для пізнання. У творчості М. Гоголя серце виступає як емоційний образ і як християнський символ. Можна віднайти в його роботах і думки про внутрішнє життя серця.

Властива для української філософської думки “сердечність” набула вигляду цілісного вчення у творчості П. Юркевича, що оприявлюється в його “філософії серця”. Мислитель обстоює погляд на серце як на осередок духовного життя, що визначає сукупність людської особистості, охоронця і носія всіх тілесних сил людини, а також центр її морального життя і вихідний пункт усього доброго в словах, думках і вчинках.

П. Юркевич твердить: “Серце попереджає наш розум у пізнанні правди, зокрема у хвилинах великих труднощів, коли говорить безпосередній потяг серця, як якийсь морально-духовний такт. Правда засвоюється людиною лише тоді, коли ця правда паде на її серце. Найбільші філософи були свідомі того, що серце їх було джерелом їх великих ідей, а мислення тільки оброблювало ті ідеї, надаючи їм ясноти та певності. Тільки за таку думку, що живе в серці людини, людина може боротися, обороняючи її зі самопожертвою і героїзмом” [1, 104-105]. Саме через нього визначається специфіка особистості, яка, в сукупності з іншими, визначає специфіку народу. “В серці людини лежить основа того, що її уявлення, почування й учинки дістають особливість, у якій виражається її душа, а не інша” [14, 89].

У своїй праці “Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого” П. Юркевич зазначає, що “серце людське розглядається як осереддя всього тілесного й духовного життя людини, як найістотніший орган і щонайближче містилице всіх сил, функцій, рухів, бажань, почувань і думок людини з усіма їхніми напрямками й відтінками” [14, 73]. У серці зачинається й зароджується рішучість людини на ті чи інші вчинки; у ньому виникають різноманітні наміри й бажання; воно є містилицем волі та її жадань, тому серце є осереддя душевного й духовного життя людини. “Людина починає свій душевний розвиток з рухів серця, яке бажає всюди бачити добро, щастя, солодку гру життя, всюди хотіло б зустрічати істоти, що радуються, гріють одна другу теплом любови, що є зв'язані між собою приязню та взаємним співчуванням. Тільки в такій формі здійсненого загального щастя воно уявляє світ, що є гідним існування” [1, 137]. Наведені думки також підтверджуються такими цитатами: “віддався я всім серцем”; “Даниїл постановив у своєму серці”; “і було на серці мого батька Давида”, “як серце йому призволяє”, “щоб серцем рішучим трималися Бога” [14, 74].

На думку мислителя, немає нічого важчого для людини, як зле серце. Воно робить її нещасною, пригніченою, сповненою тривог. Саме тому необхідно вдосконалювати свою душу, розвивати її за принципами любові: “Коли в серці зменшуються позиви любови, світильник моралі, принципи й ідеї темніють, а потім зовсім зникають зі свідомості. Нас не осуджують за наші математичні помилки, а дуже болоче відчуваємо помилки нашого серця, нашої душі в формі викидів сумління, бо вони йдуть за рахунок нашого злого серця” [1, 165].

Отже, згідно з ученням українського філософа П. Юркевича, людське серце набагато швидше, аніж розум, рухається і доходить висновків. “Серце, однак, не переносить раз і назавжди всього свого духовного змісту в ці душевні форми; у його недоступній аналізу глибині завжди залишається джерело нового життя, нових порухів

і прагнень, які переходять за межі кінечних форм душі і роблять її здатною для вічності” [13, 91].

Особливої уваги заслуговують твори Т. Шевченка, в яких мислитель у поетичній формі змальовує всю палітру почуттів та переживань людського серця. Усі думки людські, всі дії переломлюються крізь призму сердечну:

“За думою дума роєм вилітає;
Одна давить серце, друга роздирає
А третя тихо, тихесенько плаче
У самому серці – може й Бог не бачить” [9, 232].

Саме серце визначає як “лакмусовий папірець” якість життя, його справжність, повноцінність:

“А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні...то проклинати
І світ запалити!” [10, 323].

Однією з визначних місій людського серця Т. Шевченко називає пошук правди, істини. Тому його серце шукає правди й справедливості на землі:

“Нехай серце плаче, просить
Святої правди на землі!” [12, 202].

До сказаного додамо, що основою філософської думки Т. Шевченка також є: серце, душа, правда, ще й правда свята, любов, добро, краса й воля.

“То серце по волі з Богом розмовля.
То серце щебече Господню славу,
А думка край світа на хмарі гуля...” [11, 52].

Робимо висновок, що ідея “серця”, кордоцентричність яскраво відображені в українській філософській думці доби романтизму. Оскільки серце є центром українського світогляду, виникає релятивне пересунення на друге місце “предметових” світосприймальних настанов. Домінуюча емоційність, чутливість та ліризм, що виявляється, зокрема, в естетизмі народного життя й обрядовості, в артистизмі вдачі, у прославленні пісенності, у своєрідному м'якому гуморі підкреслюють “сердечність” української ментальності. Проте сила емоційного мрійництва зменшує роль раціонально-вольової компоненти психіки. Замість дійовості, активної боротьби за оптимальне розв'язання наболілих проблем, українець часто-густо сповнений спокоєм неминучості та покірності долі [8, 146].

Варто зазначити, що “філософія серця» виступає як своєрідний протест проти намагань вичерпати все багатство людини за допомогою винятково розсудкового пізнання, що було досить поширеним явищем в новоевропейській культурі. Для світоглядно-ціннісної свідомості української культури стає характерним висунення на передній план не формалізму розуму, а того, що становить коріння морального життя, «серця» як метафори інтимних глибин душі. Цей архетип “філософії серця» розкривається “як принцип індивідуальності та орган відчуття Бога” (П. Юркевич), як шлях до ідеалу та гармонії з природою (Т. Шевченко), як джерело надії, передчуття, провидіння (П. Куліш), як ключ до “господарювання душі”, її мандрівок у вічність, сферу добра і краси (М. Гоголь)” [5, 79].

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що українські науковці, які вже давно намагаються дати визначення української ментальності, одноставно підтверджують її емоційно-почуттєвий характер, кордоцентричність. Кордоцентричний компонент ментальності українців – це екзистенція, що виступає основою самого буття або й частиною природи українського народу: українець живе, а все його світобачення, поведінка і культурні надбання узгоджуються з притаманним йому кордоцентризмом.

А це те, що українцеві дав Бог, вся українська стихія та його свята земля. Основою кордоцентризму вважають живе й чутливе серце людини. Сам же кордоцентризм – це певна система, життєвий струмінь, що заповнює всі прояви людського буття [8, 86].

Кордоцентризм, як структурний компонент української ментальності, має риси світоглядного первня, відіграє рушійну, мотиваційну роль в житті української людини. Скерованість на емоції та почуття демонструють унікальність і своєрідність її буттєвості.

Література

1. Бучинський Д. Християнсько-філософська думка Т.Г. Шевченка / Дмитро Бучинський. – Лондон, Мадрид, 1962. – 256 с.
2. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / Пантелеймон Куліш. – Нью-Йорк, Торонто: Українська Вільна Академія Наук у США, 1984. – 326 с.
3. Гнатюк Я.С. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій: Монографія / Ярослав Гнатюк. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2010. – 184 с.
4. Гоголь Н.В. Выбранные места из переписки с друзьями / Николай Гоголь. – М.: Сов. Россия, 1990. – 432 с.
5. Кримський С. Архетипи української культури / Сергій Кримський // Вісник Національної Академії Наук України. – К., 1998. – № 7-8. – С. 74-87
6. Куліш П.О. Твори: у 2 т./ Пантелеймон Куліш. – К.: Дніпро, 1989. – Т.1. – 654 с.
7. Куліш П.О. Твори: у 2 т./ Пантелеймон Куліш. – К.: Наукова думка, 1998. – Т.2. – 768 с.
8. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
9. Шевченко Т.Г. Гоголю / Тарас Шевченко // Шевченко Т.Г. Кобзар. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – С.232.
10. Шевченко Т.Г. Минають дні, минають ночі... / Тарас Шевченко // Там само. – С.322-323.
11. Шевченко Т.Г. Перебендя / Тарас Шевченко // Там само. – С.48-52.
12. Шевченко Т.Г. Чигрине, Чигрине... / Тарас Шевченко // Там само. – С.202-204.
13. Юркевич П.Д. Идея / Памфил Юркевич // Юркевич П. Философские произведения. – М.: Правда, 1990. – С. 3-92.
14. Юркевич П. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого / Памфил Юркевич // Юркевич П. Вибране. – К.: Абрис, 1993. – С. 73-114.
15. Ярмусь С. Кордоцентризм – підстава української духовності й філософії / Степан Ярмусь // Збірник праць ювілейного конгресу у 1000-ліття хрещення Руси-України. – Мюнхен: УВУ, 1988-1989. – С. 402.

Аннотация. Сокирко А.Н. Кордоцентризм как ментальная детерминанта украинской философской мысли эпохи романтизма.

Раскрыта целостность философской осмысленности сущности кордоцентризма в творчестве мыслителей эпохи романтизма. Исследована специфика толкования «сердца» Т. Шевченко, Н. Гоголем, П. Юркевичем, П. Кулишом. Доказано, что кордоцентризм осуществляет функцию ментальной детерминанты украинской философской мысли эпохи романтизма.

Ключевые слова: кордоцентризм, романтизм, ментальность, «философия сердца», эмоциональность.

Summary. Sokyрко A.M. Cordocentrism as a mental determinant of the Ukrainian philosophical thought of romantic period.

In the article is exposed the integrity of philosophical comprehension of the essence of cordocentrism in works of the thinker of romantic period. The specificity of the interpretation of the “heart” by T. Shevchenko, M. Gogol, P. Jurkewych, P. Kulish is investigated. Is proved that cordocentrism is performing the function of mental determinant of the Ukrainian philosophical thought of romantic period.

Keywords: cordocentrism, romanticism, mentality, «philosophy of heart», emotionality.

Надійшла до редколегії 20.09.2010 р.